

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«ВИХОВАННЯ ДОБРОЗИЧЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО
ОДНОЛІТКІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В
УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1 – M18z,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньою програмою Дошкільна освіта
(заочна форма навчання)

Гоменюк Наталія Василівна

Керівник: **Гордійчук М.С.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри теорії
та методик дошкільної освіти

Рецензент: **Столяренко О. Б.**,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології освіти

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЗИЧЛИВИХ ВЗАЄМИН У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	10
1.1. Наукові підходи до визначення поняття та стан розробленості проблеми дослідження	10
1.2. Роль однолітків у формуванні особистості дитини дошкільного віку	21
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЗИЧЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ОДНОЛІТКІВ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ЗДО	
2.1. Стан розвитку моральних якостей старших дошкільників	34
2.2. Дослідно – експериментальна перевірка ефективності запропонованої ігрової технології розвитку моральних почуттів дітей	45
2.3. Ігрова технологія розвитку моральних почуттів дітей	54
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Наше суспільство знаходиться на порозі кризи, яка зумовлена зростанням бездуховності, насильства, злочинності, різким загостренням взаємовідносин між батьками та дітьми. Вирішити дану проблему можливо через створення оптимальних умов для покращення виховного впливу на підростаюче покоління.

Найважливішим завданням вітчизняної педагогіки є формування високоморальної особистості, зокрема, виховання її моральних почуттів. В умовах кризи виховання в нашій країні спостерігається деформація природних почуттів любові до матері та батька, дідуся й бабусі, поваги до старших. Виховання моральних цінностей, таких як совість, доброта, правдивість, гідність, взаємодопомога й взаємоповага, любов до рідних, відповідальність за власні дії та вчинки тощо, у багатьох випадках здійснюється через “словесне” моралізаторство, тобто перевага віддається запам’ятовуванню моральних законів і норм поведінки замість того, щоб естетично й емоційно пробуджувати почуття за допомогою ігрової діяльності, яка виступає важливими засобом морального виховання дітей дошкільного віку.

Нові соціальні реалії вимагають якісно нових дослідницьких підходів до проблеми морального виховання дошкільників. Актуальність її визначається зростанням значення гуманістичних завдань сучасного суспільства щодо реалізації наявних суспільних можливостей і резервів у цьому напрямі. Водночас, практика морального виховання в цілому характеризується протиріччями і суперечливістю. Це зумовлено недоліками суспільного розвитку, негативними прикладами поведінки дорослих, що нині повсюдно спостерігається: розбіжність слова і діла, соціальна індиферентність, жорстокість і байдужість у ставленні до оточуючих, граничний егоцентризм.

Наукове дослідження проблеми морального виховання підростаючого покоління пов’язана з необхідністю врахування психологічних особливостей

сучасних дошкільників, суперечностей у їхньому розвитку, зумовлених соціально-психологічними характеристиками сучасної сім'ї, тенденціями до посилення відхилень у поведінці, втратою віри в дорослих.

Особливе місце у моральному вихованні дошкільників належить ігровій діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ігрова діяльність розглядається як засіб морального виховання дітей дошкільного віку у дослідженнях О.Алексійчук, О.Воропая, Г.Довженок, С.Горбенко, П.Ігнатенка, В.Ликова, Т.Мацейків, Н.Миропольської, В.Поплужного, Ю.Руденка, Н.Сивачук, В.Скуратівського, М. Стельмаховича, Є. Сявавко та ін. Виховний потенціал ігор досліджували В.Анікін, С.Литвиненко, С.Русова, М.Чумарна, А.Щербо та ін. За допомогою ігрової діяльності у дитини формуються морально-естетичні почуття. Її етичний потенціал містить у собі джерело моралі і водночас є народним засобом виховання (В.Даль, В.Сухомлинський, М.Чумарна).

Вітчизняні та зарубіжні науковці, а також практичні працівники дошкільної галузі (В.Абраменкова, Т.Авдулова, Л.Артемова, М.Бакіна, А.Богущ, О.Бугрименко, А.Бурова, Н.Гавриш, О.Гударєва, Г.Григоренко, Н.Короткова, Н.Кудикіна, Н.Михайленко, Т.Поніманська, О.Смірнова, О.Штинова та ін.) висловлюють думку про те, що в умовах сьогодення суспільства дитяча гра зазнає значних змін. Серед характерних особливостей сучасної гри дітей дошкільного віку називають зменшення її тривалості, індивідуальність, агресивність (В.Абраменкова, Л.Берк), недостатню кількість позитивних емоцій в ігрових діях (Т.Авдулова, О.Вовчик-Блакитна, С.Ладивір) та відсутність передачі ігрової традиції від одного дитячого покоління до іншого (О.Смірнова, І.Рябкова).

Учені (В.Абраменкова, Н.Гавриш, Н.Короткова, Н.Кудикіна) також констатують низку якісних змін у сутності всіх компонентів ігрової

діяльності: сюжетах, ролях, прийнятті та виконанні правил, мотивах та ігрових діях дітей. На думку І.Коган, окремої уваги заслуговують випадки, коли діти зовсім не грають у рольові ігри і навіть не відчують потреби в цьому. Це яскраво свідчить про дефіцит або деформацію взаємин у сім'ї чи групі однолітків, адже головною умовою виникнення рольової гри є наявність взаємовідносин між людьми та потреба в їх відтворенні.

Значним внеском у вивчення проблеми впливу ігрової діяльності на становлення моральної сфери дітей дошкільного віку стали праці М.Антонця, І.Беха, А.Богущ, М.Богуславського, А.Борисовського, В.Бутенка, Г.Волкова, С.Заволоки, І.Зязюна, В.Кузя, Н.Ничкало, М.Мухіна, В.Паламарчук, А.Розенберга, О.Савченко, М.Сметанського, О.Сухомлинської, В.Хайруліної, М.Ярмаченка та ін.

Таким чином, проведений нами аналіз наукових досліджень та публікацій показав, що дана проблема знайшла висвітлення у багатьох джерелах: з'ясовано зміст та методологічні засади, визначено критерії та показники моральної вихованості дітей дошкільного віку. Однак надалі залишається не повністю розкритою проблема виховання дружби у старших дошкільників в ігровій діяльності.

Виходячи з недостатньої розробленості досліджуваної проблеми в педагогіці та враховуючи її актуальність та практичну значущість ми обрали тему дипломного дослідження: **“Виховання доброзичливого ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти”**.

Об'єкт дослідження - процес морального виховання дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження - зміст, форми та методи виховання дружби у старших дошкільників в ігровій діяльності.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити змістову структуру моральності дошкільників, та проаналізувати ефективні методи та прийоми виховання дружби у старших дошкільників в ігровій діяльності.

Гіпотеза дослідження - ефективність морального виховання дошкільників засобами ігрової діяльності може суттєво підвищитися, якщо буде забезпечено реалізацію наступних педагогічних умов:

- ✓ дотримання вимог до добору ігор, які забезпечують формування моральності дітей;
- ✓ стимулювання емоційно-позитивного сприймання ігор.

Для досягнення мети і перевірки висунутої гіпотези у дослідженні вирішувалися наступні **завдання**:

- проаналізувати різноманітну наукову літературу з проблеми дослідження;
- охарактеризувати різноманітні наукові підходи до проблеми морального виховання дітей дошкільного віку;
- вивчити вікові особливості розвитку моральної сфери дітей дошкільного віку;
- обґрунтувати вимоги до добору ігор для використання у дитячому садку з метою виховання моральності;
- визначити критерії, показники та рівнів сформованості моральності дітей дошкільного віку.
- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективні форми та методи виховання дружби у старших дошкільників засобами ігрової діяльності.

Методологічну основу дослідження становлять філософські та психолого-педагогічні положення про природу людської індивідуальності, виховну функцію мистецтва; вчення про діалектику морального розвитку особистості, в якому вона виступає суб'єктом і об'єктом виховання; психоло-

го-педагогічні концепції і програмні документи щодо морального виховання підростаючого покоління; досвід народної педагогіки щодо морального виховання засобами ігрової діяльності.

Теоретичну основу дослідження становлять психолого-педагогічні положення про провідну роль почуттів щодо розвитку особистості (І.Бех, В.Блюмкін, Л.Божович, Л.Виготський, Г.Гумницький, Я.Коменський, А.Макаренко, Р.Оуен, І.Песталоцці, С.Рубінштейн, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін.); фундаментальні висновки дослідження проблеми морального виховання у психолого-педагогічному аспекті (І.Зязюн, В.Ілюшин, Г.Костюк, А.Макаренко, Є.Святковський, В.Шацька, С.Шацький); концепція виховного потенціалу ігор (В.Анікін, С.Литвиненко, С.Русова, М.Чумарна А.Щербо та ін.).

Для розв'язання визначених завдань і перевірки гіпотези використовувалися такі **методи дослідження**:

- ✓ теоретичні - теоретико-критичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури щодо проблеми дослідження, порівняння, систематизація, узагальнення здобутої інформації, що дало змогу розкрити сутність, структури та особливостей морального виховання дітей дошкільного віку;
- ✓ емпіричні - методи збирання емпіричного матеріалу (анкетування, інтерв'ю, бесіди); спостереження за виховним процесом, що забезпечило діагностику стану моральної вихованості дошкільників; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний), спрямований на моральне виховання.

Об'єкт дослідження – формування доброзичливого ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти.

Для вирішення визначених задач використовувався комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**:

- *теоретичні* – аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури для визначення об'єкта, предмета, мети та задач дослідження, уточнення сутності поняття „доброзичливе ставлення до однолітків ”; синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розроблення основних підходів до формування у старших дошкільників доброзичливих взаємин.
- *емпіричні* – діагностування (опитування, анкетування, бесіди, пряме та опосередковане спостереження, розв'язання проблемних ситуацій), педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) для виявлення стану розвитку моральних якостей старших дошкільників.
- *статистичні* – математичного обчислення для оцінювання стану досліджуваної проблеми та експериментального підтвердження ефективності створених педагогічних умов формування основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *вперше* обґрунтовано педагогічні умови формування у старших дошкільників доброзичливих взаємин до однолітків, до формування у дітей основ культури спілкування, застосування у відносинах з дітьми діалогічного стилю спілкування; дотримання наступності в організації виховної роботи зі старшими дошкільниками та учнями-першокласниками, її змісті, формах і методах з метою розширення і поглиблення їхніх знань, цінностей і комунікативних умінь під час переходу від дошкільної ланки до шкільної; прагнення здійснювати спілкування на засадах етичних норм; уміння застосовувати вербальні й невербальні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях; уміння слухати і чути співрозмовника; вміння адекватно

реагувати на інформацію, що надходить від співрозмовника, на його вербальні та невербальні дії);

уточнено сутність поняття „коректного педагогічного впливу на виховання доброзичливих взаємин старших дошкільників” як складного особистісного утворення, що охоплює знання етичних норм і правил міжособистісної взаємодії та спілкування, позитивне емоційне ставлення до цих процесів і вміння їх самостійно конструктивно реалізовувати;

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні та впровадженні експериментальної програми коректного педагогічного впливу на виховання доброзичливих взаємин старших .

Структура та обсяг дипломної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (найменувань), 7 додатків на 15 сторінках. Загальний обсяг роботи – сторінок, із них сторінок основного тексту.

ВИСНОВКИ

Працюючи у дитячому садку, вихователеві необхідно дотримуватися принципу “навчаючи - виховуй”. Це означає, що на занятті слід не тільки розкривати здібності та таланти, а й сприяти розвиткові моральних здібностей дитини, поваги до друзів та одногрупників, дорослих, до країни, в якій живемо, вберегти вихованців від злості, заздрощів, створювати ситуації, в яких виявляється товарицькість.

Глибокі зміни, які відбуваються в психологічному вигляді дошкільника, свідчать про широкі можливості розвитку дитини на даному віковому етапі. На протязі цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, який пізнає оточуючий світ і самого себе.

Моральне почуття, закріплюючись в психіці, стає мотивом, що спрямовує поведінку людини. Тільки тоді ми можемо говорити про істинно моральну поведінку особистості, коли мотивом морального вчинку стає моральне почуття: співчуття, співпереживання, жалість, сором, совість, почуття честі і власної гідності.

Дошкільники вважають друзями тих, хто допомагає їм і поділяє їх інтереси. Для виникнення взаємної симпатії і дружби стають важливими такі якості особистості: доброта і уважність, самостійність, чесність, вміння допомогти.

В цей період виникає новий рівень самосвідомості дітей – “*внутрішня позиція*”. Ця позиція являє собою усвідомлене відношення дитини до себе, до оточуючих людей - таке відношення, яке він може виразити словами і вчинками. Факт становлення такої позиції внутрішньо проявляється в тому, що в свідомості дитини виділяється система моральних норм, яким він наслідує чи намагається наслідувати, незалежно від обставин.

Внаслідок розвитку інтелектуальної сфери дитина дошкільного віку вміє глянути на себе зі сторони, осмислити свої вчинки, співвіднести свої вчинки з наслідками для інших.

Граючись, діти пізнають складний, часом суперечливий матеріал, але при цьому не стомлюються і не вважають його нецікавим. У навчальному плані такі заняття сприяють зростанню розумового рівня дитини, розвитку раціонального мислення та логіки. У комунікативному плані гра - це найкращий засіб спілкування, під час якої учасники понад усе цінують вміння виручати товариша.

Отже, гра є феноменальною формою людської діяльності, яка має необмежений потенціал щодо самореалізації особистістю своїх сутнісних потреб. Гра – це така діяльність, яка сприяє максимальній реалізації не лише актуальних, але й потенційних можливостей дитини.

Гра у її педагогічній іпостасі визнана багатофункціональним методом реалізації освітніх завдань. Повноцінна методика керівництва ігровою діяльністю передбачає:

- забезпечення продуктивного функціонування всіх структурних компонентів ігрової діяльності – мотиваційного, цільового, змістового, процесуально-операційного, контрольного-оцінного, результативного;
- стимулювання розвивально-виховного ефекту ігор різних видів;
- створення розвивально-виховного ігрового середовища;
- реалізацію у процесі гри таких способів взаємодії педагога з дитиною, котрі є адекватними особливостям творчих ігор та ігор за готовими правилами.

Суттєвою особливістю методики керівництва ігровою діяльністю дітей є її бінарний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «я у світі» / наук. Кер. Та заг. Ред. О. Л. Кононко. 3-є вид., випр. Київ : світлич, 2009. 430 с.
2. Бакуліна с. Ю. Особливості розвитку моральних почуттів у дітей дошкільного віку // науковий вісник ізмаїльського державного педагогічного інституту. 2008. Вип. 4. С. 3–7.
3. Безверхий о. С. Діагностика та корекція порушень морального розвитку дошкільника // дошкільна педагогіка. № 6 (360). 2011. С. 62–64.
4. Васьков б. Л. Проблема наступності у формуванні моральної свідомості дошкільників // збірник всеукраїнської науково-методичної конференції. Переяслав-хмельницький : вид-во переяслав-хмельницького педагогічного університету, 2008. С. 45–49.
5. Волошина в. М. Особливості організації діяльності, стимулюючої моральний вибір в поведінці дошкільників // наукові записки : зб. Наук. Ст. Нпу ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. Вип. 41. С. 73–75.
6. Выговская л. П. Проблема эмпатии в психологи // социально-психологическая природа эмпатии: проблемы и перспективы исследования. Одесса, 1996. С. 171–186.
7. Гаврилова т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии //вопросы психологии. 1975. № 2. С. 147–158.
8. Гончаренко а. М. Взаємини однолітків у дошкільному закладі //дошкільне виховання. 2008. № 9. С. 4–7.
9. Гончаренко а. М. Вплив мовленнєвого спілкування на гуманізацію взаємин дошкільників // актуальні проблеми дошкільного виховання : міжвузівський зб. Наук. Пр. / за ред. Академ. Апн україни а. М. Богущ і доц. Т. І. Поніманської. Рівне, 2009. С. 99–100.
10. Гончаренко а. М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників : автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Пед. Наук : 13.00.08. Київ, 2003. 22 с.

- 11.Гріневич і. І. Моральний вибір у поведінці дошкільників та стиль спілкування // наукові записки. Серія: педагогічні науки. Кіровоград : рвц кдпу, 2008. Ч. 2. С. 69–72.
- 12.Дудткевич т. В. Психологія дитяча : навч. Посіб. 2-е вид. Стер. Кам'янець-подільський : кам'янець-подільський національний університет імені івана огієнка, 2016. 348 с.
- 13.Кобилянська а. В. Особливості схильності дошкільників до регуляції своєї поведінки // проблеми загальної та педагогічної психології : зб. Наук. Пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2002. Т. Іv, ч. 4. С. 200–208.
- 14.Коваль л. Г., фролов п. Д. Діагностика моральної вихованості цінностей дітей // дошкільна педагогіка. 2012. № 9. С. 18–22.
- 15.Ковальчук в. В. Класики педагогічної думки про моральний вибір у поведінці дітей дошкільного віку // наука і сучасність : зб. Наук. Пр. Нпу ім. М. П. Драгоманова. Київ : логос, 2000. Т. Ххii. (вип. 2, ч. 2). С. 80–87.
- 16.Коган і. М. Особливості екзистенційних уявлень у дітей // актуальні проблеми психології : зб. Наук. Пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка апн україни / за ред. Акад. С. Д. Максименка. Київ, 2004. Т. 7, вип. 2. С. 65–72.
- 17.Коган і. М. Особливості емпатії дошкільників // проблеми загальної та педагогічної психології : зб. Наук. Пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка апн україни / за ред. Акад. С. Д. Максименка. Київ, 2007. Т. Іі, ч. 6. С. 273–279.
- 18.Козлова с. А. Нравственное воспитание дошкольников в процессе их ознакомления с окружающим миром. Москва : просвещение, 1988. 112 с.
- 19.Колосова с. Л. Детская агрессия. Санкт-петербург : питер, 2004. 224 с.
- 20.Коментар до базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. Посіб. / [наук. Ред. О. Л. Кононко]. Київ : ред. Журн. «дошкільне виховання», 2003. 243 с.
- 21.Кононко о. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). Київ : стилос, 2006. 336 с.

22. Кононко о. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. Посіб. Київ : освіта, 2004. 255 с.
23. Кононко о. Про базову програму розвитку дошкільника «я у світі» // дошкільне виховання. 2010. № 1. С 3–7.
24. Кононко о. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. Посіб. Київ : освіта, 2004. 255 с.
25. Копельчук я. В. Деякі психолого-педагогічні аспекти становлення морального вибору в поведінці дошкільників // актуальні проблеми психології : зб. Наук. Ст. Київ : нора-прінт, 2001. Т. 4: актуальні проблеми генезису особистості в контексті навчання і виховання. С. 85–88.
26. Кошелівська о. І. До проблеми діагностики морального вибору дошкільників // матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень її всеукраїнського з'їзду працівників освіти». Київ : нпу, 2009. Ч. 2. С. 174–176.
27. Кошелівська о. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу : дис. ... Канд. Пед. Наук : 13.00.08. Київ, 2003. 241 с.
28. Кравець н. М. Залучення дітей до ситуацій морального вибору як один із шляхів гуманізації виховного процесу // психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі : зб. Наук. Пр. Рівне : ліста, 2008. С. 219–222.
29. Кравченко в. В. Моральний вибір у поведінці дошкільників та стиль спілкування // наукові записки. Серія: педагогічні науки. Кіровоград : рвц кдпу, 2001. Ч. 2. С. 69–72.
30. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко ; под общ. Ред.: а. В. Петровского, м. Г. Ярошевского. Москва : политиздат, 1985. 431 с.
31. Кряжева н.л. развитие эмоционального мира детей : популярное пособие для родителей и педагогов. Ярославль : академия развития, 1997. 208 с.
32. Общение детей в детском саду и семье / под ред.: т. А. Репиной, р. Б. Стеркиной. Москва : педагогика, 2003. 212 с.

33. Орлов а. Б., хазанова м. А. Феномены эмпатии и конгруэнтности // вопросы психологии. 2007. № 4. С. 68–73.
34. Павелків р. В. Дослідження сформованості у сучасних дошкільників моральних якостей чесності і правдивості // актуальні проблеми психології / за ред.: с. Д. Максименка, л. М. Карамушки. Київ, 2003. Т. 1, вип. 11. С. 132–136.
35. Павелків р. В. Експериментальне вивчення сформованості у дошкільників моральних якостей щедрості та безкорисливості // проблеми загальної та педагогічної психології : зб. Наук. Пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2004. Т. VI, вип. 3. С. 245–251.
36. Павелків р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в дитячому віці : монографія. Рівне : волинські обереги, 2004. 248 с.
37. Пивовар в. В. Особливості процесу формування моральної свідомості та самосвідомості у дошкільному віці // проблеми загальної та педагогічної психології : зб. Наук. Пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2009. Т. 4, ч. 6. С. 187–192.
38. Поліщук ю. Т. Особливості функціонування когнітивного конструкту моральної свідомості в дошкільному віці // проблеми загальної та педагогічної психології : зб. Наук. Пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2004. Т. VI, вип. 6. С. 222–229.
39. Поніманська т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-є вид., випр. Київ : академвидав, 2015. 447 с.
40. Современная психология : справочное руководство / и. О. Александров, ю. И. Александров и др. Москва : инфра-м, 1999. 688 с.
41. Субботский е. В. Генезис личностного поведения дошкольников и стиль общения // вопросы психологии. 1981. № 2. С. 68–78.
42. Сухомлинський в. О. Як виховати справжню людину // вибрані твори : в 5 т. Київ : рад. Шк., 1976. Т. 2. С. 220–286.

43. Штихалюк о. П. Ставлення як проекція її особистісного розвитку // наука і сучасність : зб. Наук. Пр. Нпу ім. М. П. Драгоманова. Київ : логос, 2000 с. 174–178.
44. Эльконин д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // вопросы психологии. 2008. № 4. С. 15–16.